

2. ПЕДАГОГІЧНИЙ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДОСВІД

Наталія Дмитрівна Вінник,
кандидат психологічних наук, старший науковий
співробітник, завідувач відділу моніторингу
обдарованості дітей та молоді
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 159.923

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО ОБДАРОВАНИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ

В статті представлена модель і методика діагностики личностного розвитку інтелектуально одарених старшокласників. Отмечено, что личностный подход является основным для изучения этой проблемы. Указаны основные условия личностного развития интеллектуально одаренных учащихся старших классов.

Ключевые слова: модель, личность, интеллект, одаренность, старшокласники.

The article presents a model and method of diagnosis of personality development of intellectually gifted senior pupils. It is noted that the basic approach to this issue is the personality approach. The basic terms of personal development of intellectually gifted senior pupils is marked.

Key words: model, personality, intelligence, talent, senior pupils.

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. зазначено, що метою системи освіти є забезпечення всебічного гармонійного розвитку людини – найвищої цінності суспільства. Дослідники (Г. Балл, І. Бех, А. Вербицький, Б. Гершунський, І. Зязюн, В. Рибалка та ін.) зазначають, що новий етап розвитку системи навчання характеризується зміною уявлень про особистість учня, що відіграє роль системотворчої основи освітнього процесу. Таким чином, у сучасних умовах гуманізації освіти психолого-педагогічна наука здійснює інтенсивний пошук нових способів якісного вдосконалення розвитку і виховання підростаючої особистості.

Неможливо вказати точну дату та авторство ідеї розвитку особистості, однак відомо, що вона з'явилася у психолого-педагогічному історіогенезі багато десятиліть тому. У науково-теоретичному змісті психологічної науки надійно вкоренились судження: «особистість існує у розвитку», «основним способом буття особистості є розвиток», «особистість – це система, що розвивається», «поза розвитком особистості не існує».

Зазначені ідеї знаходять відображення у працях Г. Костюка, який розглядав становлення особистості як детермінований суспільними умовами (навчанням

і вихованням) процес «саморуку», що мотивується внутрішніми суперечностями, які виникають у ньому. Згідно з позицією вченого, сутність особистості в індивідуальному розвитку складається з того, як формуються внутрішні умови, необхідні для її реалізації. Разом з тим, розуміння розвитку, як саморуку, не знімає завдань психолого-педагогічного керування цим процесом [3].

В. Рибалка зазначає, що «розгляд інтелекту поза особистістю є абстракцією, необхідною для здійснення діяльності теоретика чи експериментатора. У дійсності ж інтелект є функцією особистості, поєднаною чисельними структурно-функціональними взаємозв'язками, взаємовпливами, взаємодіями з іншими властивостями. Тому виявлення інтегративних, координаційних, “кооперативних” проявів та взаємозв'язків інтелекту з іншими властивостями у структурі особистості виступає одним з важливих завдань особистісного підходу» [4].

Відомо, що виявлення обдарованих дітей є складним завданням. Воно полягає у необхідності виявлення прихованих можливостей, визначення особливих потреб та інших особистісних якостей. Складність цього завдання пов'язана з тим, що обдарованість не

зводиться до наявності певної ознаки або ознак, а є результатом функціонування та розвитку цілісної особистості у соціально-культурному контексті.

Необхідно зазначити, що традиційне навчання націлено на передачу знань, а також передбачає адаптацію учнів до умов навчального закладу без урахування особливих пізнавальних та творчих потреб обдарованих дітей. Унаслідок цього у багатьох знижується прагнення до самостійного пошуку знань та творчого мислення, зростає страх невдачі, звужується сфера пізнавальних інтересів. Увірадною є важлива роль психологічного супроводу навчання обдарованих дітей: зокрема різнобічну та динамічну психодіагностику починають розуміти однією з ланок, що забезпечує відповідність умов навчання особливим пізнавальним можливостям та потребам обдарованих учнів, а також відбувається узгодження процесу навчання з індивідуальною траєкторією розвитку обдарованої дитини.

Головною метою дослідження стало розроблення науково-методичних засад особистісного розвитку інтелектуально обдарованих старшокласників.

На першому етапі пошукової діяльності було проведено теоретичний аналіз вітчизняних та зарубіжних наукових джерел, що присвячено проблемі дослідження, а також було розроблено робочу концепцію дослідження, узагальнено отримані дані з урахуванням досвіду вивчення багатьма авторами проблеми структурно-особистісних властивостей обдарованих учнів. На основі проведеного аналізу ми зробили висновок, що чинники, які сприяють та стимулюють процес розвитку інтелектуальних властивостей обдарованих старшокласників доцільно інтегрувати в особистісному підході (наприклад, за В. Рибалкою) [4].

Теоретичними та практичними *засадами* такого особистісного підходу є:

- загальна психологізація навчального процесу з використанням предметної, особистісної диференціації та інтеграції профільного навчання;
- концепція психологічної структури особистості;
- використання комплексної психодіагностики та концептуальної інтерпретації отриманих даних;
- психологічне вивчення своєрідності особистості старшокласників, що надає можливість виявити «особистісну винятковість» (термін В. Рибалки) дітей за підструктурами соціально-психолого-індивідуального виміру особистості (наприклад, комунікативно обдаровані учні, мотиваційно обдаровані, рефлексивно обдаровані, інтелектуально обдаровані учні тощо).

Серед основних *принципів* цього підходу можна назвати:

- усвідомлення мотиваційно-сислової сфери обдарованої особистості;
- вивчення та оцінювання структури особистісного потенціалу підлітків;
- планомірного цілепокладання;
- операціоналізації процесу творчого розвитку та втілення особистісного потенціалу у результати діяльності;

- принцип особистісного та суспільного емоційно-почуттєвого утвердження процесу і результату творчої діяльності [4].

На основі вищесказаного було розроблено теоретичну модель особистості інтелектуально обдарованих старшокласників (*рис. 1*) та програмний інструментарій оцінювання змін структури особистісних якостей інтелектуально обдарованих учнів старших класів.

Визначення рівня розвитку та структурних особливостей інтелекту, а також уваги та пам'яті учнів старших класів здійснювалося за допомогою тесту структури інтелекту Р. Амтхауера (ТСІ). Він входить до комп'ютерної системи моніторингу інтелектуальних особливостей дитини (МІОД), розробленої доктором технічних наук О. Буровим [2].

Оцінювання змін структури особистісних якостей інтелектуально обдарованих учнів старших класів досліджувалося за допомогою відомих психодіагностичних методів. Так, комунікативний компонент досліджувався опитувальником КОС (В. Синявський, В. Федорошин); мотивація – за методикою вивчення мотивації досягнення цілей та успіху, уникнення невдач (Т. Елерс); характер – за методикою визначення типології (Маєрс–Бріг); рефлексія – за опитувальником самоставлення (В. Столін); досвід – на основі результатів з базових навчальних дисциплін; емоційно-почуттєвий компонент – за опитувальником «ЕМІН» (Д. Люсін); а психофізіологічний – за системою психофізіологічних досліджень (СПФД).

Для здійснення цього етапу дослідження було розроблено та апробовано авторський опитувальник під керівництвом В. Рибалки, використання якого передбачало:

- а) виявлення суб'єктивних самооцінок старшокласника щодо рівня розвитку особистісних, інтелектуальних властивостей та встановлення кореляційних зв'язків для визначення взаємозалежності між ними;
- б) виявлення суб'єктивного бачення старшокласником впливу певних особистісних властивостей на інтелектуальні здібності та обдарованість;
- в) проведення об'єктивного обстеження зазначених властивостей особистості за допомогою об'єктивізованих методів за тією ж схемою, що і попередні два етапи, а також виявлення більш об'єктивних закономірностей взаємозалежностей та побудова на цій основі психолого-педагогічних рекомендацій для вчителів та інтелектуально обдарованих старшокласників щодо подальшого розвитку, самоактуалізації творчого та інноваційного потенціалу.

Таким чином, було проведено комплексну психодіагностику компонентів особистості обдарованих учнів старшої школи, виявлено особливості динаміки зазначених компонентів у дітей з наявною та потенційною формами інтелектуальної обдарованості, а також умови їхнього успішного розвитку.

Також необхідно згадати, що варіант методологічного простору, що розроблено доктором психоло-

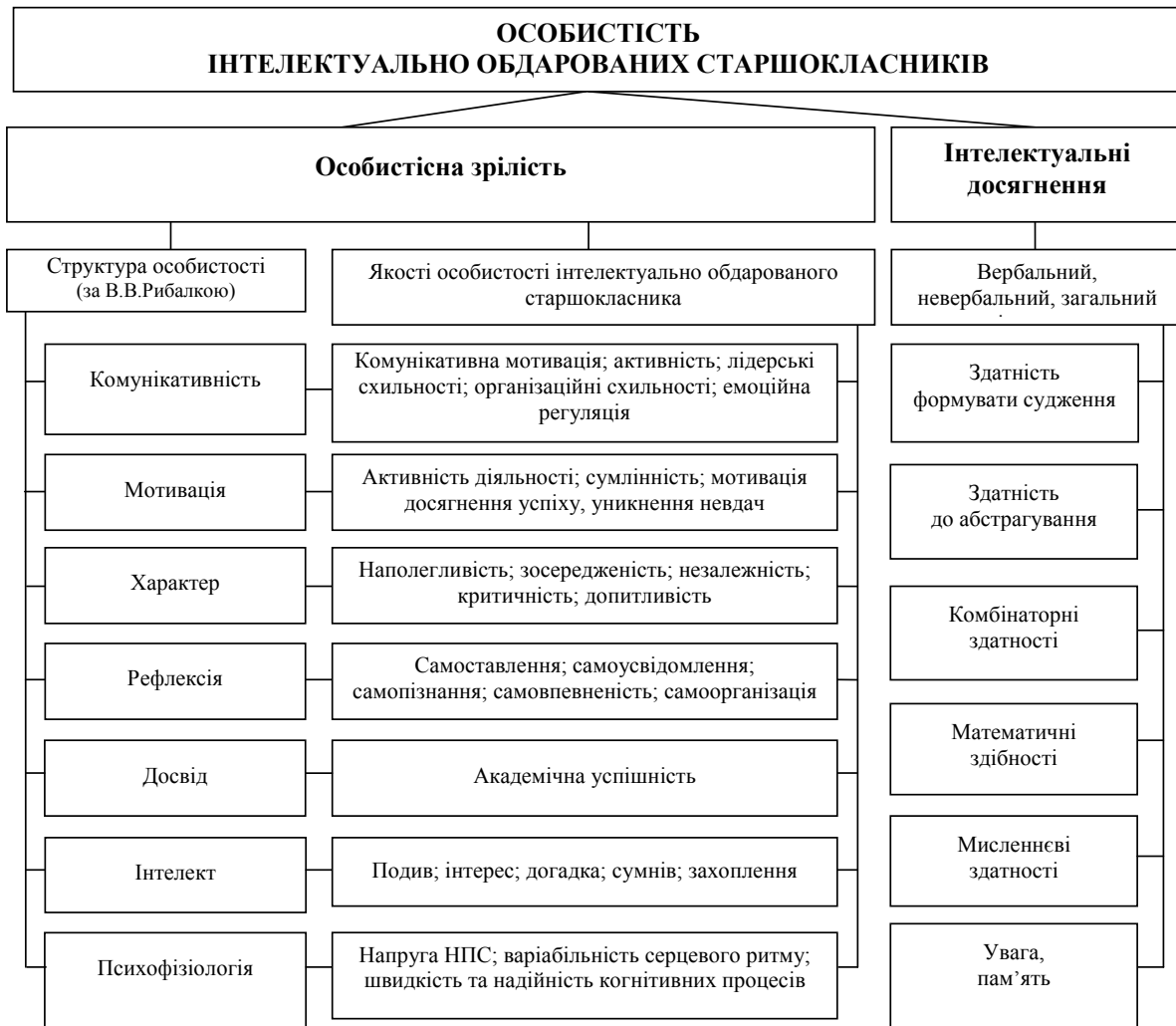

Рис. 1. Теоретична модель особистості інтелектуально обдарованого старшокласника

гічних наук, професором В. Рибалкою, складається з семи рівнів:

- 1) філософсько-психологічний;
- 2) загальнонауково-психологічний;
- 3) теоретико-психологічний;
- 4) психолого-прикладний;
- 5) практико-психологічний;
- 6) онтопсихологічний;
- 7) академічно-психологічний.

Результатом цього дослідження є створення концептуальної моделі особистісного розвитку інтелектуально обдарованих старшокласників (рис. 2).

Основними психолого-педагогічними умовами особистісного розвитку інтелектуально обдарованих старшокласників є:

- *знання специфіки* індивідуальних та вікових особливостей старших підлітків щодо обдарованості, її видів (зокрема інтелектуальної);
- *організація взаємодії* між батьками, вчителями та учнями;
- *упровадження розвивальних вправ*, спрямованих на вдосконалення комунікативних навичок, рефлексивності, емоційного інтелекту, мотивації досягнення цілі та успіху.

Результати дослідження дозволили зробити наступні висновки.

Багатоаспектна обдарованість дитини зумовлена розвитком її особистісних якостей у взаємодії з факторами оточення, що на кожному віковому етапі об'єднується в інтегральні характеристики (внутрішні фактори, підсистеми). Вони визначають оптимальне функціонування і розвиток не лише окремих сторін обдарованості, а й психічний розвиток обдарованої дитини в цілому. Інакше кажучи, інтегральні характеристики особистості обдарованого учня детермінують прояв і розвиток його обдарованості, будучи об'єктом цього розвитку. В якості основних інтегральних характеристик, що визначають особистісний розвиток інтелектуально обдарованої особистості у шкільному віці є: спілкування, мотивація, характер, рефлексія, досвід, інтелект, психофізіологія.

Особистісний розвиток інтелектуально обдарованих старшокласників характеризується особистісною зрілістю (зрілість інтегральних особистісних характеристик) та інтелектуальними досягненнями (високий інтелект).

Рівень загального інтелекту, зберігаючи сталість (постійність) упродовж тривалого часу у більшості

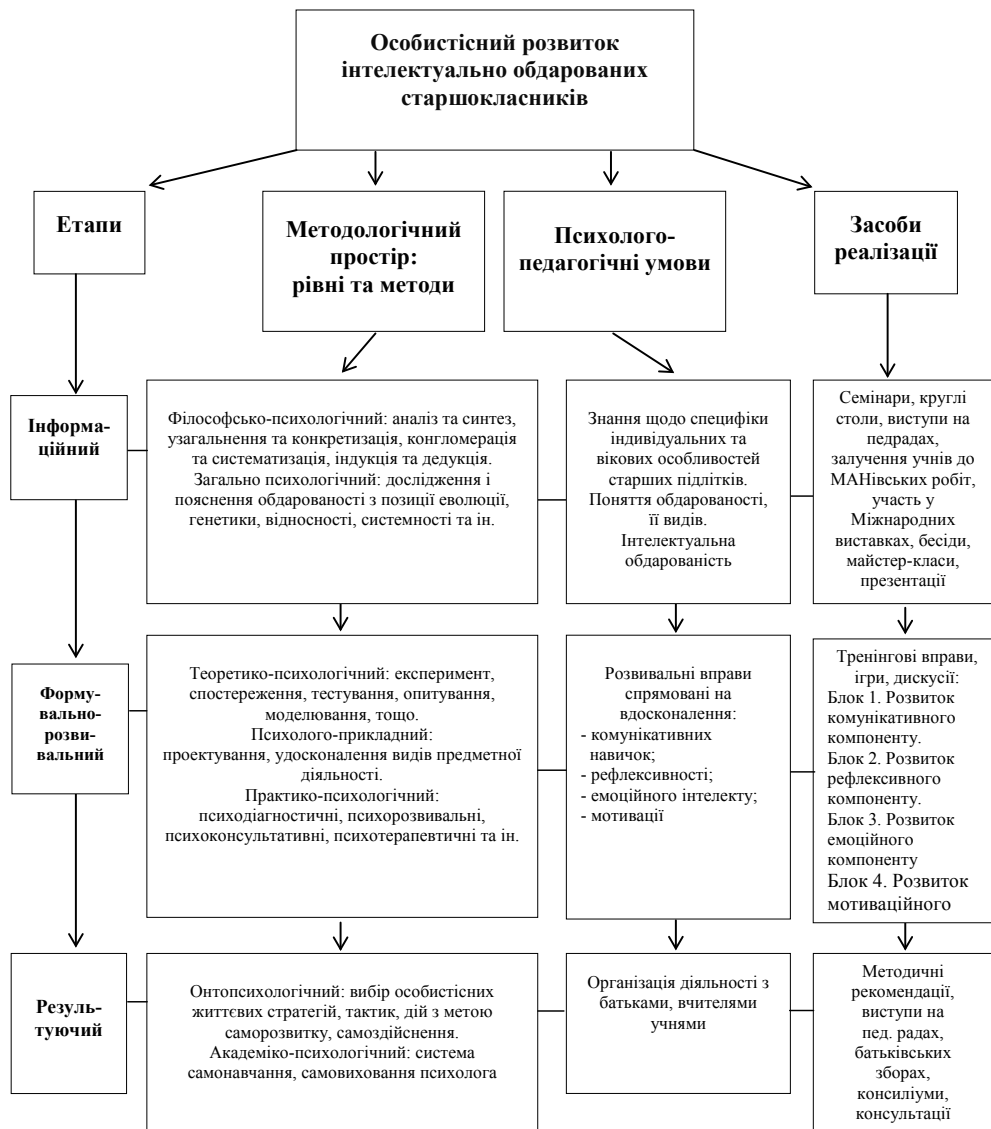

Рис. 2. Концептуальна модель особистісного розвитку інтелектуально обдарованих старшокласників

учнів, істотно впливає на індивідуально-психологічні особливості особистісного розвитку інтелектуально обдарованих учнів старшої школи.

Щодо перспектив подальшого пошуку, наше дослідження виявило проблему особливостей взаємодії моральної свідомості, емоційного інтелекту та соціальних цінностей інтелектуально обдарованих старшокласників.

Використані літературні джерела

1. *Вінник Н. Д.* Науково-методичні основи особистісного розвитку інтелектуально-обдарованих учнів: досвідна складова. *Освіта та розвиток обдарованої особистості: наук.-метод. журнал [Текст] / Н. Д. Вінник.* – К.: ІОД, 2013. – № 8–9 (15–16). – С.101–104.

2. Динаміка розвитку інтелектуальних здібностей обдарованої особистості у підлітковому віці

[Текст] / *О. Ю. Буров та ін.*; за ред. *О. Ю. Бузова.* – К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2012. – 258 с.

3. *Костюк Г. С.* Избранные психологические труды [Текст] / *Г. С. Костюк*; ред. *Л. И. Проколенко.* – М.: Педагогика, 1988. – 301 с.

4. *Рибалка В. В.* Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників [Текст]: монографія / *В. В. Рибалка*; за ред. *Г. О. Балла.* – К.: ІПППО АПН України, 1998. – 160 с.

5. *Рибалка В. В.* Розвиток інтелектуально обдарованих учнів у відповідних соціально-генеративних та особистісно-професійних умовах [Текст] / *В. В. Рибалка* // *Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (16–20 вересня 2014 року).* – К.: Інститут обдарованої дитини, 2014. – С. 6–15.